

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 2001

13

RuG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 2002, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Facilitair Bedrijf RuG

Omslag: Hunbed D31 bij Emmen (aquarel van Jan Wiegers, 1918).

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen
mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-1732-9

PALEO-AKTUEEL

13

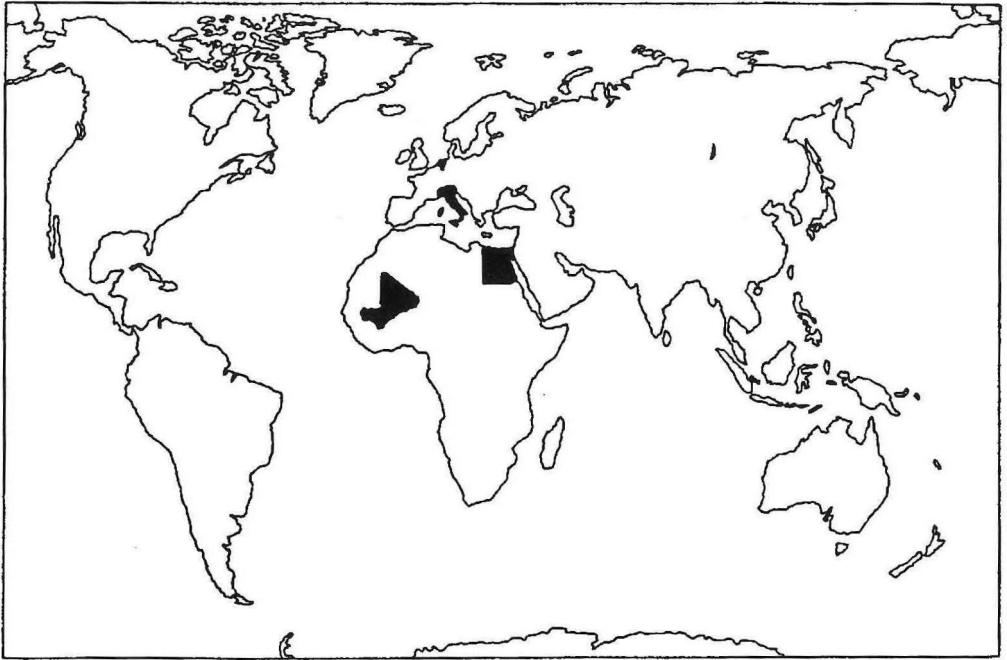
redactie

Mette Bierna
Jurjen M. Bos
Dick Stapert

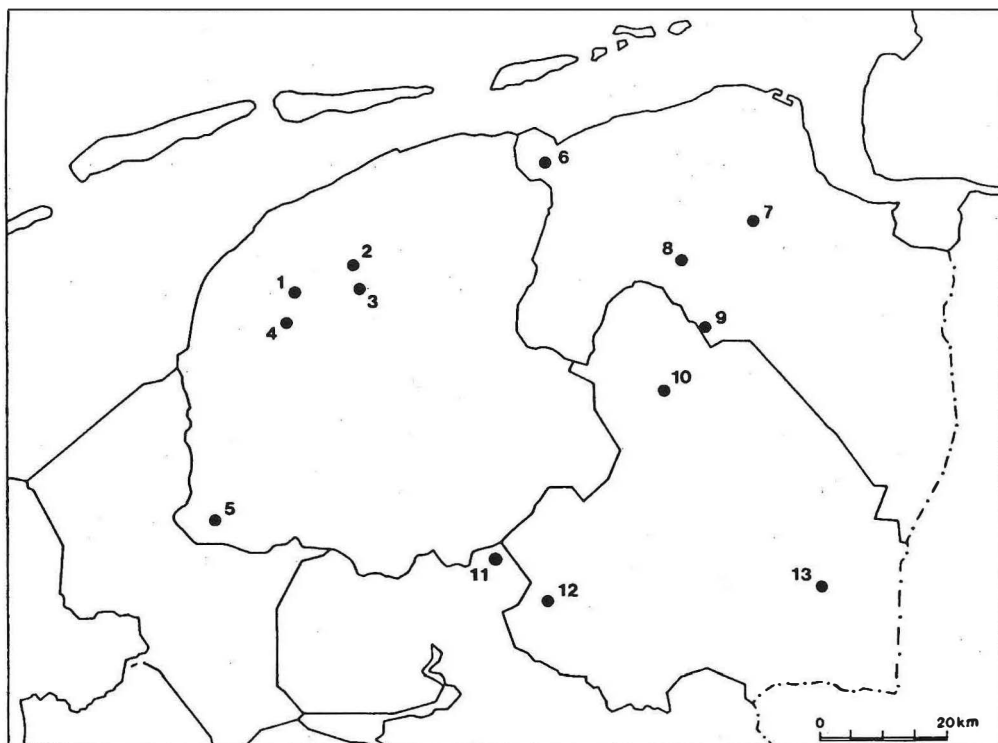
Groninger Instituut voor Archeologie

Groningen, 2002

In deze aflevering: Egypte, Italië, Mali, Nederland.

In deze aflevering uit Noord-Nederland: 1. Dronrijp; 2. Jelsum; 3. Leeuwarden; 4. Winsum (Fr.); 5. Hemelum; 6. Vierhuizen; 7. Wittewierum; 8. Groningen; 9. Glimmen; 10. Zeijen; 11. Eeserveld; 12. Havelte; 13. Emmen.

INHOUD

VOORWOORD

H.T. WATERBOLK Van Giffen en De Ploeg 1918-1922	9
D. STAPERT & L. JOHANSEN Een halve vuistbijl van Hemelum in Gaasterland (Fr.)	15
D. STAPERT Een geïsoleerde Levallois-afslag van het Eeserveld (Ov.)	19
V. ROTS, D. STAPERT & L. JOHANSEN De Cheddar- en Creswell-spitsen van Zeijen (Dr.): ‘projectielen’ of messen?	24
J.N. LANTING, M.J.L.Th. NIEKUS & D. STAPERT Dateringen aan gecremeerd bot uit het Paleolithicum en vroeg-Mesolithicum: een overzicht van de stand van zaken	30
M.J.L.Th. NIEKUS & H.R. REINDERS Vuursteenvindplaatsen; sporen van jager-verzamelaars en vroege landbouwers in het Noord-Nederlandse landschap	37
M.J.L.Th. NIEKUS Een mogelijke primaire vuursteenbewerkingsplaats uit Emmen (Dr.)	41
F.T.S. BROUNEN & M.J.L.Th. NIEKUS Een ‘exotische’ vuurstenen bijl uit Glimmen (Gr.)	49
M.P. VAN LEUSEN & H. FEIKEN Kapen op de kust. Aanvullend en voorbereidend veldwerk in de Pontijnse regio, juli/augustus 2001	53
O.H. HARSEMA De valkuilen van de verbeelding	59
P.A.J. ATTEMA, A.J. NIJBOER & M. ROOKE ‘Piccarreta 13’, een late bronstijdnederzetting op de kust van Zuid-Latium (Italië)	65
H.A. GROENENDIJK & P. VOS Vroege ijzertijdbewoning langs de Hunze bij Vierhuizen, gem. De Mame (Gr.)	70
S.C. ELEVELT De <i>dolia</i> van Francavilla Marittima, Zuid-Italië	74

T.B. VOLKERS	78
De <i>terra sigillata</i> uit de terp Bruggeburen bij Winsum (Fr.)	
G.J. DE ROLLER	84
Een inheems-Romeins houten kamdeksel uit de Bullepolder, gemeente Leeuwarden (Fr.)	
J. HIELKEMA	87
Een Romeinse spiegel uit een nieuw ontdekte terp in Dronrijp (Fr.)	
M.C. GALESTIN	90
Romeinse <i>lumulae</i> of kleppermannetjes?	
F. VREDE	94
Archeobotanisch onderzoek in ‘De Hunze’, gemeente Groningen (Gr.)	
L. SIKKING & R.J.T. CAPPERS	100
Eten in de woestijn: voedsel voor mens en dier op doortocht in de Westelijke woestijn van Egypte	
P.J. BAAK	107
Leembouwarchitectuur in de binnendelta van de Niger, Mali	
T. LOOIJENGA	113
Twee recente runenvondsten uit Nederland – met wellicht een Frankische connectie	
A. BAKKER	117
Een middeleeuwse schoen uit Bruggeburen, Winsum (Fr.)	
M.J.M. DE WIT	121
Archeologisch onderzoek in de kerk van Wittewierum, gemeente Ten Boer (Gr.)	

VOORWOORD

Paleo-aktueel 13 wijkt, het zal U misschien opvallen, enigszins af van vele eerdere nummers. Daarin was immers altijd volop ruimte voor veldwerkverslagen uit het (Noord-)Nederlandse boerenland. Dit jaar valt daar alleen, met enige goede wil, het onderzoek in de kerk van Wittewierum toe te rekenen. De reden ligt niet in bezuinigingen of accentverschuivingen: 2001 was het jaar van de mond- en klauwzeer-crisis, die ook voor het archeologische veldwerk zijn consequenties had.

Veel berichten dus over nieuwe zaken waar bij de uitwerking op gestoten werd, en veel berichten, wel degelijk over veldwerk, uit niet-getroffen gebieden. Het GIA en zijn erflaters hebben immers een lange traditie in buitenlands onderzoek. Veel andere landen werden terloops genoemd, maar in de eerste dertien afleveringen van *Paleo-aktueel* trof U zo, vaak meerdere malen, Albanië, België, Duitsland, Egypte, Griekenland, Groenland, Ierland, Indonesië, Irak, Israël, Italië, Libanon, Mali, Noorwegen (met Spitsbergen), Portugal, Rusland, Spanje, Tunesië en Turkije.

Noord-Nederlands veldwerk zal in *Paleo-aktueel* 14 weer beter vertegenwoordigd zijn: wij verwachten onder andere bijdragen over Borger in Drenthe, en Jardinga, Joure en Dokkum in Friesland. Met de bijdrage over de opgravingen in Dokkum schaar ook het Archeologisch Dienstencentrum te Bunschooten zich onder diegenen die van mening zijn dat *Paleo-aktueel* niet alleen een impressie geeft van een deel van de activiteiten van het GIA, maar dat het ook een belangrijke rol speelt als medium voor de Noord-Nederlandse archeologie in het algemeen.

In dit voorwoord speelde Noord-Nederland een grote rol; dat wordt deels gecompenseerd door de inhoud van deze aflevering. Zo is het verheugend een verslag te zien van een reislustige student.

De redactie hoopt dat in *Paleo-aktueel* 14 alle windstreken weer volop vertegenwoordigd zullen zijn.

De redactie

DE VALKUILEN VAN DE VERBEELDING

O.H. Harsema

Een van de omvangrijkste en meest ambitieuze bijdragen aan Jay Butlers feestbundel *Patina*, is die over de (re)formatie van de Nederlandse bronstijd, van Harry Fokkens (2001). Bij het begin daarvan speelt het wikkeldraadaardewerk (WKD) een hoofdrol. Een ander thema is dat van de huizen in de bronstijd, waarover sinds 1965 veel meer bekend is. Fokkens besteedt aandacht zowel aan de typologie van de huizen als aan de manier waarop men zich de wijze van constructie voorstelt, met afbeeldingen. Beschrijvingen en afbeeldingen zijn vooral ontleend aan het werk van Huijts (1992). Van Fokkens' weergave in het Engels kan men moeilijk aannemen dat het bij Engstaligen tot beter begrip zal leiden.

Fokkens snijdt nog meer aan. Mijn ruimte is echter beperkt en gezien mijn voorliefde voor huizen zal duidelijk zijn dat deze de meeste aandacht zullen krijgen. Maar eerst nog iets over wikkeldraadaardewerk. De afbeelding die Fokkens koos (fig. 4 uit Modderman, 1955, echter zonder schaal overgenomen), toont ons een tiental rijk en regelmatig versierde, op één uitzondering na kleine potjes en bekertjes met vrij brede voet (h. ca. 9-15 cm; één pot, op andere schaal afgebeeld, is ca. 27 cm hoog). Fokkens komt, op grond van gelijkenis qua vorm en versiering met laat-klokbekeraardewerk, tot het voorstel dit aardewerk niet in de vroege bronstijd maar in het laatst van het Neolithicum te plaatsen.

Mijn eigen beeld van WKD-aardewerk wordt meer door een andere figuur in Moddermans publicatie weergegeven (zijn fig. 1), die grote potten toont met kleine voet. Zo ken ik dit aardewerk vooral en deze vormen bepalen mijn 'canon'. Dikwandige, met grof steengruis verschaalde potten (wanddikte tot ca. 1,6 cm), vaak meer dan 30 cm hoog en met kleine voet. De wikkeldraadversiering loopt meestal niet tot op de voet door; ook kunnen deze potten geheel onversierd zijn.

Kenmerkend is dat de bovenste ca. 2,5-5 cm van de wand, de hals, sterk naar buiten buigt, en de rest van het wandverloop een regelmatig bol profiel vertoont tot aan de concave buiging naar de smalle voet. Behalve in Gasteren (fig. 1) werd wikkeldraadaardewerk van deze vorm in Drenthe ook aangetroffen in Anloo, Schipborg en Angelsloo. Het begeleidende grondsporenpatroon, indien waargenomen, bestaat uit groepen ronde kuilen.

Vier van dergelijke ronde kuilen (\emptyset ca. 60-80 cm) werden bij Hesel in Ost-Friesland aangetroffen binnen een huisplattegrond (Bärenfänger, 1998). In een van de kuilen bevonden zich scherven van een (*Riesenbecher* genoemde) onversierde pot van het WKD-type. Het gerestaureerde deel, van de rand tot voorbij de grootste buikomvang, is nog bijna 30 cm hoog. De kuilen lagen binnen de noordwand van een ongeveer O-W gericht tweeschepig huis, lengte minstens 26,5 m, breedte 4,5-5 m. De palen in de middenas staan gemiddeld op 2,5 m afstand. De wand bestaat overwegend uit dichtgestelde palen, kent enkele grote hiaten en valt op door zijn slingerend verloop. De ^{14}C -datering van het huis, 3430 ± 185 BP, is erg ruim; op grond ervan wordt het huis als het oudste ter plaatse beschouwd.

De tweeschepige huizen uit de vroege bronstijd – voor de oorsprong waarvan Fokkens weer naar het laat-Neolithicum verwijst – kennen een verscheidenheid die iets heeft van de variatie in het WKD-aardewerk: er zijn kleine en grote exemplaren.¹ De kleine kunnen deels tot de late klokbekertijd behoren, de grote zullen merendeels WKD zijn maar de vraag is of we hun inspiratie in óns laat-Neolithicum moeten zoeken. Zelf denk ik, zeker na de vondst in Hesel, aan een belangrijke rol van de Aunjetitz-cultuur. Grote, tweeschepige, rechthoekige huizen waren in Bohemen al langer bekend, maar duiken de laatste

jaren ook verder naar het westen op, zoals in Zwenkau bij Leipzig en zelfs in Nedersachsen. De Aunjetitz-huizen vormen de beste parallellen voor huizen als in Hesel en in Denemarken in Hemmed Plantation, in het noorden van Djursland, zijn opgegraven.² Bij ons zou Vasse (het zogenaamde laatneolithische huis) er ook bij kunnen horen. Dit type verschilt qua vorm sterk van de meer ovale huizen uit Molenaarsgraaf, Noordwijk en Rhenen-Remmerden.

Met die laatste site bevinden we ons in het oostelijk rivierengebied, van Geldermalsen tot het Land van Cuijk, waar de laatste jaren een koortsachtige archeologische activiteit heerste.³ WKD-en Hilversum-aardewerk, huisplattengronden uit de midden-bronstijd en sporadisch ook uit de vroege bronstijd kwamen soms op dezelfde sites

aan het licht. Kleine WKD-potjes, zoals op de figuur bij Fokkens, staan nog in of dichtbij de laatneolithische traditie, ze kunnen zelfs uit die tijd dateren. Ze verdwijnen, was de gedachte, vroeg in de WKD-fase. Grote potten, dikwandig, grof verschaald, met karakteristiek profiel, gaan langer door. Ze zijn kenmerkend voor de hele vroege bronstijd en worden in de MB-A-fase opgevolgd door de Hilversum-potten, die althans qua makelij de traditie van de voorafgaande periode voortzetten. Klopt dit alles (nog)? Met zoveel nieuw materiaal ter evaluatie lijkt een herdefinitie van de vroege bronstijd nu nog prematuur.

Het tweede punt waarop ik wil ingaan is het overzicht dat Fokkens geeft van de huisvormen uit de bronstijd in Nederland en de beschrijving van hun

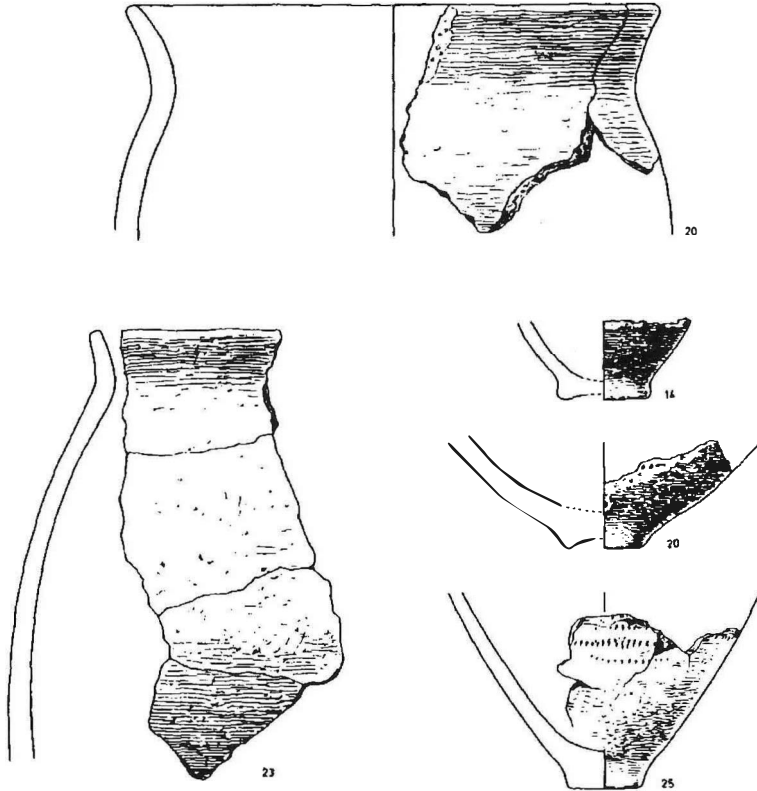

Fig. 1. Wickeldraadaardewerk gevonden in ronde kuilen bij Gasteren (Dr.). Schaal 1:4 (uit: Harsema, 1980).

bouwkundige structuur. Het laatste leunt hevig op het werk van Huijts. Over het model dat Huijts zich voor het Drentse midden-bronstijdhuis voorstelt, heb ik mij al eerder kritisch uitgelaten (Harsma, 1995). Ik beperk mij tot de weergave van Fokkens in het Engels, betreffende de huistypen uit de bronstijd in Nederland, onderdelen van zijn paragraaf 5.3 (pp. 251-256).

De vroege bronstijthuizen van tweeschepig type heb ik hiervoor al aangeroerd. Hesel maakt het bekende beeld aanzienlijk gedifferentieerder. De begrippen *two-aisled* en *three-aisled*, die we resp. voor het hierboven genoemde tweeschepige en het vanaf de midden-bronstijd voorkomende drieschepige type tegenkomen, behoeven een aantekening. *Three-aisled* is geen Engelse term. Voor ons begrip drieschepig staat in het Engels *aisled*. De Engelsen noemen een huis met zijschepen een *aisled house*; *aisle* is de term voor zijschip, het middenschip heet *nave*.

Het drieschepige boerenhuis is in Engeland geen normaal fenomeen en het staat daar ook niet in een lange, tot in de prehistorie teruggaande traditie. Ook tweeschepige huizen waren noch in de prehistorie, noch later erg talrijk en een eigen term daarvoor is er niet; *two-aisled* kan gemakkelijk tot verwarring leiden (een drieschepig huis heeft *two aisles*), beter is een andere benadering, bijvoorbeeld *house with a central (of axial) row of posts*, of *house with ridge posts*.

Tenslotte, *one-aisled*, voor wat Nederlandse archeologen eenschepig plegen te noemen, is zeker incorrect. Dat zou voor Engelsen een huis met middenschip en één zijschip zijn (een 'kubbing' aan één kant). Voor ons begrip eenschepig huis – waarmee we een gebouw aanduiden dat alleen een breed middenschip, een *nave*, heeft – zouden Engelsen *hall* gebruiken.

Verticale elementen in een prehistorisch huis noemen wij palen (wand- en binnen-), stijlen of staanders. Het laatste kan beter gereserveerd blijven voor niet-ingegraven palen, zoals in Duitsland weer wordt voorgesteld door Zimmermann voor het gebruik van *Ständer*. Engelsen gebruiken *posts* voor verticale palen, ingegraven zowel als niet-ingegraven. *Uprights* is in de literatuur over *vernacular architecture* ook algemeen.

Beams zijn verbindende horizontale elemen-

ten, met name dwarsverbindingen (*cross-beams*, *tie-beams*), over de koppen van de stijlen of tussen de platen. Bij een prehistorisch huis is het element gevormd door twee stijlen met een dekbalk qua plaats – namelijk oprijzend vanaf het maai-veld – vergelijkbaar met een gebint in de historische boerderij. Qua functie echter – de ondersteuning van het dak, ongeveer halverwege tussen wand en nok – is het vergelijkbaar met een kapgebint of juk, dat bij historische boerderijen óp het gebint staat. Deze jukken zijn onderling gekoppeld in de lengte, door jukplaten (*plates*), die als gordingen (*purlins*) fungeren en de sporen van de kap ondersteunen. Zo kan het geraamte van een drieschepige prehistorische en vroeg-historische boerderij worden opgevat als een verzameling in de grond ingegraven kapjukken die in de lengte zijn gekoppeld. Door de geringe afmetingen van de constructie zullen de horizontale verbindingen bovenaan in twee richtingen, samen met de inklemming van de palen die door het ingraven werd verkregen, voor de stabiliteit in hoofdzaak voldoende zijn geweest. Daarnaast kunnen de sporen een bijdrage leveren, evenals de dakvorm (vóór de middeleeuwen vaak een schilddak).

Met deze aantekeningen als achtergrond nu kort enkele opmerkingen bij Fokkens' typen.

Ad 5.3.2.1. Voor het huis in het rivierengebied en West-Friesland wordt de naam Zijderveld-type voorgesteld. Daar valt wat voor te zeggen hoewel het betreffende huis verre van compleet is en in West-Friesland een veel groter aantal plattegronden is blootgelegd. Maar het onderzoek in connectie met de Betuwe-spoorlijn zal zeker wat meer evenwicht brengen.

De kenmerken van het afgebeelde huis van Zijderveld (fig. 8): twee rijen binnenstijlen, een rij middenstijlen of nokbalkdragers, geen wandpalen maar de wand zelf aangegeven door een dubbele vlechtwerkklijn; een vierschepig huis eigenlijk. De reconstructietekening (dwarsdoorsnee) laat een huis uit West-Friesland zien, dat de middenstijlen mist. Deze modern geïnspireerde reconstructie (onder andere met hanebalken) – de enige overigens die niet aan Huijts is ontleend – vertoont in mijn ogen ook verder te veel verbindingen waarvoor horizontale pennen ter bevestiging zijn ge-

bruikt. Een eenvoudiger constructie op basis van de twee rijen binnenpalen wordt mijns inziens verkregen door de palen van ieder paar bovenaan te verbinden door een dekbalk, deze jukken vervolgens te koppelen door langshouten en tenslotte nokstijltjes op de dwarsbalken te plaatsen, die een nokbalk dragen. Dit vormt een solide basis voor een sporenkap, die weinig druk op de wand hoeft uit te oefenen. De West-Friese huizen blijven met deze nokondersteuning ook constructief in de 'traditie van Zijderveld'.

Bij de door Fokkens genoemde karakteristieken leze men voor *beams: posts*, voor *roofstop: ridge(-piece)*, voor *roofbeams: inner posts*. Zijn argument voor de afronding van de huiseinden is wat gezocht: als dat ergens goed aan te zien is, is het op de plattegrond aan het verloop van de wanden zelf!

Structurele indicaties voor stalboxen ontbreken bij dit type. De opgravers in West-Friesland gaan wel uit van veestalling in het hoofdgebouw, wijzen echter ook op het voorkomen van losstaande kleine gebouwtjes die onder andere als veestal dienden.

Ad 5.3.2.2. Type Oss wordt voorgesteld als naam voor het zandgrondhuis uit de midden-bronstijd in Zuid-Nederland. Nu de plattegrond van Nijnsel door Fokkens kennelijk weer is toegelaten tot de midden-bronstijd zou men verwachten dat dit eerst opgegraven huis als naamgever werd voorgesteld. De opmerking dat Oss meer karakteristieke plattegronden heeft opgeleverd is dubieus; de afgebeelde plattegrond stamt uit Loon op Zand (fig. 9).

Onder de karakteristieken van het Oss-type wordt door Fokkens de door Huijts bedachte 'halve portaal'-constructie van het Emmerhout-type beschreven. De dwarsdoorsnee in figuur 9 toont echter niet deze constructie maar die van het Elp-type volgens Huijts (zie voor Emmerhout fig. 10).

Verder nog de volgende opmerkingen. Dat een rond huiseind een *saddle roof*, een recht een *hipped roof* aangeeft, moet men natuurlijk omkeren, en verder leze men voor *saddle roof: gabled ends*. De opvatting dat de huizen laterale ingangen kenden en dat deze op de aangegeven plaatsen lagen (ongeveer in het midden van de lange zijden) is

op de plattegronden uit Zuid-Nederland zelden of nooit uit de plaatsing van de palen af te leiden. Dat deze ingangen bij het afgebeelde huis, Loon op Zand-huis I, op de aangegeven plaats zouden liggen is echter onwaarschijnlijk. Daarvoor is de opmerking van Fokkens over tussenwandjes in het middenschip van belang. Hij zegt dat deze niets met *stalls* (boxen) van doen hebben. Dat hebben ze inderdaad niet maar met de veestal als geheel hebben ze vermoedelijk wel van doen. Twee huizen in Dalen (I en III, de laatste in zijn jongste, Emmerhout-fase) vertonen precies deze dwarswandjes in het middenschip, die daar de begrenzing van het stalgedeelte in zijn geheel vormen! Dat de laterale ingangen bij Loon op Zand nu direct in een stalbox zouden uitkomen lijkt mij niet waarschijnlijk. De vraag dringt zich op of dit verschijnsel van de stalafsluiting misschien ook licht werpt op de functie van het kleine gebouwtje H 129 in Oss.

Ad 5.2.3.3. Type Emmerhout is de naam voor het oudste type huis uit de midden-bronstijd in Noord-Nederland met zichtbare aanwijzing voor veestalling, in het middengedeelte van het gebouw. Lange tijd zijn ook automatisch plattegronden met overigens vergelijkbaar palenstructuurplan, maar zonder aanwijzingen voor een stalin-deling, tot dit type gerekend. Met andere woorden: de stal zou wel aanwezig zijn geweest maar sporen van de indeling waren door verschillen in opgravingsomstandigheden, conserveringstoestand en dergelijke onzichtbaar. Bezinning op de betekenis van andere fenomenen in relatie tot vee-beheer en veestalling heeft gemaakt dat ik van deze gewoonte ben afgestapt. De midden-bronstijduizen die de aanwijzingen voor veestalling missen heb ik als een bijzonder type geïnclassificeerd: het type Angelsloo (Harsema, o.a. 1993, 1997). Het type Emmerhout is daaruit ontwikkeld, als een functionele variant, niet constructief verschillend.

De weergave van mijn ideeën door Fokkens, hier en elders, ervaar ik als tendentius. De opgraving in Dalen heeft cruciale informatie opgeleverd (voor wie het wil zien), maar het is niet de enige. De juistheid van de interpretatie van een plattegrond is inderdaad essentieel, maar we moe-

ten de problemen daarbij niet gaan overdrijven. Huizen zijn gebruiksobjecten, vertegenwoordigers van gestandaardiseerde typen en zo langzamerhand is bijna ieder type ruim vertegenwoordigd in ons corpus en zijn de kenmerken goed bekend. Ook sporadisch waargenomen details kunnen vaak gemakkelijk op plausibele wijze worden verklaard. Zo is in Dalen, bij complex III, naar de mening van Waterbolk en van mij een vermeende huisbeëindiging beter te zien als een afgrenzing binnen het huis, namelijk van het stalgedeelte in het middendeel.

Natuurlijk weet ik dat de omstandigheden op opgravingsterreinen sterk kunnen verschillen en dat deze niet altijd gunstig zijn voor de conservering en waarneming van alle details. Maar in Dalen (huisplaatsen III en IV) en Hijken (huizen 5 en 6) lagen de typen Emmerhout en Angelsloo op dezelfde plaats en waren de omstandigheden dezelfde. Toch werden in deze gevallen bij het ene huis wel, bij het andere geen stalboxen waargenomen.

Naar mijn mening berust de controversie tussen Fokkens en mij niet alleen op een verschil in interpretatie, maar is ze voor een deel van wetenschapstheoretische aard. Het punt is waar het bij typologie om draait. Om de zichtbare, structurele kenmerken mijns inziens, niet om opvattingen omtrent functie en gebruik. Het kan zijn dat in huizen van het type Angelsloo ook vee is gestald. De plattegronden geven echter geen aanwijzingen en waar structurele kenmerken ontbreken moeten andere methoden het bewijs leveren, fosfaatanalyse bijvoorbeeld. Typologisch gezien blijft het type Angelsloo onafhankelijk daarvan bestaan.

Bij het loslaten van het idee dat veestalling in het hoofdgebouw inherent was aan de huizen in de midden-bronstijd kan meer aandacht ontstaan voor andere relevante verschijnselen in deze tijd bij en in de nederzettingen: veekralen, aparte stalgebouwtjes.

Bij de feitelijke beschrijving van het type Emmerhout door Fokkens is op te merken dat men voor (*inner and outer*) *beams* weer *posts* leze, voor *middle aisle: nave*. In het bijschrift bij figuur 10 komt de term *cross-beams* voor. Waar Fokkens daarbij op doelt is onduidelijk. Men zou kunnen denken aan de *principal rafters* in de zogenaamde '*half portal*' elementen van de recon-

structie volgens Huijts, maar de term *rafter* is in het bijschrift ook zelf aanwezig. Echte *cross-beams* (dwarshouten) ontbreken in het model van Huijts (voor mijn bezwaren tegen het model zelf, zie Harsema, 1995).

Ad 5.2.3.4. Tenslotte het Elp-type. Mijn bezwaren tegen het reconstructiemodel van het Elp-huis volgens Huijts zijn grotendeels dezelfde als die tegen dat van Emmerhout. Verder zijn alle *beams* weer *posts*. De begrippen *sleepers* en *girders* (bijschrift fig. 11) zijn wel Engelse termen – en te vertalen als onderslagbalken en moerbalken – maar de zin van hun gebruik in deze context blijft duister. Voor de toepassing van de eerste geeft de plattegrond geen aanwijzing; moerbalken hebben iets van doen met het dragen van een verdiepingvloer.

De 'valkuilen van de verbeelding'. Illustraties zijn een onmisbaar medium in de archeologie en ook een machtig. Uitspraken kunnen door eenzijdige selectie uit het illustratiemateriaal op suggestieve wijze worden ondersteund. Dat speelt in Fokkens' behandeling van het WKD-aardewerk.

Illustraties kunnen ook zodanig functioneren dat het begrijpen van een schriftelijke tekst wordt vergemakkelijkt. Tenslotte kunnen sommige illustraties en hun beschrijving meer allure aan een publicatie geven. Ik vermoed dat die bedoeling vooropstond bij de overname van de reconstructiemodellen van boerderijen, met name die van Huijts, door Fokkens, en de weergave in het Engels van de bouwprincipes. Het is jammer dat hier kritiekloos nogal extreme opvattingen worden herhaald. Papieren reconstructies in het algemeen, en zeker deze, verdienen meer scepsis tot dat uitvoering in de praktijk de haalbaarheid heeft bewezen.

Voor het rivierengebied leent Fokkens een ander reconstructiemodel, dat voor West-Friesland is ontwikkeld. Het is opvallend dat het daarmee gesuggereerde gelijktijdige bestaan van twee fundamenteel verschillende bouwprincipes in de midden-bronstijd in Nederland door de auteur niet wordt gesignaleerd en hem ook niet tot nadenken stemt. Het is nog merkwaardiger dat juist het zandgebied, waar het (althans in het noordelij-

ke deel) niet ontbrak aan goede gereedschappen, kennis van praktische bouwtechnieken (Barger-Oosterveld!) en bouwhout, het moet doen met een bouwvariant die moeilijk uitvoerbaar en ondeugdelijk lijkt. Voor een kritische evaluatie van de ideeën van Huijts, ook die met betrekking tot latere typen, is het de hoogste tijd.

Summary

The author opposes some of the views in Fokkens' contribution to the Patina Festschrift for Jay Butler (Fokkens, 2001). The picture given of Early Bronze Age Barbed Wire pottery is one-sided. The Late Neolithic tradition, mainly apparent in the small (and early?) beakers is prominently featured, whereas the bigger, coarse ware is seriously neglected. Other major points of criticism concern Fokkens' views on Bronze Age houses in the Netherlands. In his illustration of the structural reconstruction of the buildings he uncritically follows Huijts (1992), besides using uncustomary English terminology for the elements of the buildings.

Noten

1. Voor een recent overzicht, zie Hogestijn & Drenth, 2000.
2. De bundel met de voordrachten van een symposium in 1996 bevat onder andere bijdragen over Hesel, Zwenkau, Bopfingen (Baden-Württemberg), waarbij ook Boheemse parallellen worden afgebeeld en over Deens onderzoek van bronstijdnederzettingen in Djursland, waaronder Hemmed Plantation; zie Assendorp (ed.), 1997.
3. De vermeerdering van de archeologische kennis, met name over de periode vanaf het laat-Neolithicum, voor het lage deel van Midden-Nederland, gedurende de laatste jaren, is spectaculair. Het Betuwe-project neemt hier een prominente plaats in maar het is niet het enige. Allerlei factoren belemmeren buitenstaanders het behouden van een overzicht van de nieuwe ontwikkelingen. Daartoe behoren de veranderingen in de organisatiestructuur van de opgravingen in Nederland, en het (al jaren) ontbreken van een algemeen wetenschappelijk tijdschrift voor de pre- en protohistorie van (tenminste) Nederland. De Belgen hebben de teloorgang van *Helinium* beter opgevangen en voor de metaaltijden ook voorzien in een jaarlijkse gedachtenuitwisseling. Vanaf 1993 bestaat de CAM

(Cel Archaeologie van de Metaaltijden) met zijn bijeenkomsten en de weergave van de bijdragen in *Lunula*, *Archaeologia Protohistorica*. Nederlandse uitwijkelingen weten deze voorzieningen op waarde te schatten. De laatste aflevering, *Lunula* 10, Brussel, 2002, bevat onder andere bijdragen over resultaten van verkenningen en onderzoek in het Land van Cuijk (van E.A.G. Ball en S. Arnoldussen) en Rhenen-Remmerden (van P. Jongste en S. Bloo).

Literatuur

- Assendorp, J.J. (ed.), 1997. *Forschungen zur bronzezeitlichen Besiedlung in Nord- und Mitteleuropa*. Espelkamp.
- Bärenfänger, R., 1998. Von der Steinzeit bis zum Mittelalter: Ergebnisse archäologischer Forschung in Hesel. In: P. Wessels (ed.), *Hesel. 'Wüste Fläche, dürre Wildnis und magere Heidepflanzen' – der Weg eines Bauerndorfes in die Moderne*. Hesel, pp. 19-72.
- Fokkens, H., 2001. The periodisation of the Dutch Bronze Age: a critical review. In: W.H. Metz, B.L. van Beek en H. Steegstra (eds), *Patina, Essays presented to Jay Jordan Butler on the occasion of his 80th birthday*. Groningen/Amsterdam, pp 241-262.
- Harsema, O.H., 1980. Kroniek van opgravingen en vondsten in Drenthe in 1978. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 97, pp. 177-181.
- Harsema, O.H., 1993. Het nieuwe Drentse bouwbesluit van 1400 v.Chr. *Westerheem* 43, pp. 101-109.
- Harsema, O.H., 1995. Een bronstijldhuis gebouwd bij Ermen (Dr.). *Paleo-aktueel* 6, pp. 37-40.
- Harsema, O.H., 1997. House form, farmstead and settlement structure in the northern Netherlands in the Middle and Late Bronze Age. In: H. Beck & H. Steuer (eds), *Haus und Hof in ur- und frühgeschichtlicher Zeit*. Göttingen, pp. 137-161.
- Hogestijn, J.W.H. & E. Drenth, 2000. The TRB Culture 'house-plan' of Sloodorp-Bouwlust and other known 'house-plans' from the Dutch Middle and Late Neolithic: a review. In: R. Kelm (ed.), *Vom Pfostenloch zum Steinzeithaus. Archäologische Forschung und Rekonstruktion jungsteinzeitlicher Haus- und Siedlungsbefunde im nordwestlichen Mitteleuropa*. Heide, pp. 126-154.
- Huijts, C.S.T.J., 1992. *De voor-historische boerderijbouw in Drenthe; reconstructiemodellen van 1300 vóórtot 1300 na Chr.* Arnhem.
- Modderman, P.J.R., 1955. Laat bekeeraardewerk versierd met indrukken van een wikkeldraadstempel. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 6, pp. 32-43.